

maguk alá temetik a feledés porába. A hazug, a konvencionális, a lényegtelenről szóló könyvek szép lassan bemasíroznak a könyvespolcok hátsó sorába, vagy ott porosodnak a raktárakban. Egykor ünnepelték őket, díszkiadást, bőrkötést kaptak. Mindegy, az utókor nem a felpántlikázott könyvek igazságára kíváncsi.

Egy eséllyel kevesebb — ezt a címet adta Esterházy egy már-már frivol esszéjének. A halál ténye jóvátehető. Eggyel kevesebben vagyunk, akiknek esélye van vagy lett volna. De miért csak a halállal szemben gondolunk erre az esélyre? S miért nem tudunk a végső kérdésekkel szembenézve megszabadulni gondolkodásunk közhelyeitől?

Esterházy Péter megpróbálta. Botrányosan, de nem megbotránkoztatva. Makacsul az igazság nyomába szegődve, abban a biztos tudatban, hogy valahol létezik és talán birtokolható is a vágyott teljesség. Kimondásához mindenesetre kevesebb mondatra, hitelesebb szavakra volna szüksége.

De vannak-e ilyen szavaink? S tudunk-e a szavakkal ilyen mondatokat formálni?... (*Magvető*)

Rónay László

Nádas Péter: Játéktér

Az írói esszé a művészi megismerésen belül is olyat tud a világról, amit más forma nem. Igazsága művészi igazság, formája művészi forma, és mégis úgy tűnhet, mintha valamilyen nem művészi megismerés felé kacshintgatna. Ésszel is íródik, de mégsem „szakszerű” értekezés. Széppróza, de mégsem epika. Távolabb áll a fikciótól és közelebb áll a vallomáshoz, mégsem direkt módon személyes. Témája igazából nem az irodalom, a művészet, de nem is valamilyen más jelenség, szaktárgy, részterület. Témája ugyanaz, mint a többi irodalmi műfajé. Itt is mindig az egész világról van szó, persze úgy, ahogyan ez egyáltalán lehetséges: egy ember személyes dilemmáinak hitelességén keresztül, és közös kultúránk nyelvében megfogalmazva. Mindezt talán jogosult lehet előrebocsátani egy olyan esszékötet kapcsán, amely valóban a hagyományos értelemben vett kísérleteket tartalmaz. Ezek az írások inkább kérdeznek, mint állítanak, inkább bizonytalanok, mint biztosak, inkább meditációk, mint egyértelmű hitvallások,

inkább érzénelvőléről szólnak, mint tudnivalókról. Inkább „szépek”, mint „tudományosak”, ám tudásuk a maga nemében felülmúlhatatlan. Ezek az esszék a mai magyar esszé legjobb teljesítményei közül valók, és ott is olyan különleges hely illel meg őket, hogy a róluk szóló írás a megérintettségétől könnyen tárgyszerűtlenné, a tárgyszerű megközelítéstől viszont méltatlanul szárazzá válhat. Talán ennek ellenére megérné mégis az utóbbi felé közelíteni, ha ezáltal sikerülne megfogalmazni Nádas gondolkodásmódjának néhány lényeges elemét. Ezzel próbálkozom meg az alábbiakban.

1. Egyéni játéktér — egyetemes válság. Ez a könyv címében két korábbival, a színházi tárgyú írásokat tartalmazó *Nézőtér* című kötettel és a drámákat tartalmazó *Szintér* című kötettel érintkezik. Címe kissé talán meglepő módon: *Játéktér*. A játék kifejezés a *Hazatérés* című esszében bukkan fel, és az irodalmilag hiteles keresésével függ össze. Annak a természetes hangfekvésnek a keresésével, amely az „ízletlen önvallomás” és a „puszta fantáziálás” között helyezkedik el, és amelyben a személyesről van szó, de úgy, hogy az ne csak személyes legyen („amennyiben én, annyiban a bennem létező közös”). Nádas saját alkotói-gondolkodói útjáról ír, arról az erőfeszítésről, melynek eredményeképpen az *Emlékiratok Könyvé*-ben „kultúránk határozott tiltásai ellenére” olyasmikről beszélhetett, amikről direkt formában „nem szabadott” — megeremtve azt a formát, melyben „játékként” tudhatta vállalni a „véresen komolyt”. Tágabb értelemben itt minden írás erről szól: a játék teréről, lehetőségéről, értelméről — kultúránk ingataggá válásának idején. Nádas minden egyes általa szóba hozott részkérdésre kiterjedően egységben látja kultúránk ingataggá válásának válságtendenciáját, elemezve azt az állapotot, amikor „egy kultúra egyetemességét már csupán bizonytalanságának és megrendültségének egyetemessége biztosítja”. Stiliztikáról, nyelvészeti problémáról, a kimondhatatlan kimondásának lehetetlenségéről, az öröm és a boldogság összekeverésének veszélyességéről szóló okfejtései mind ahhoz a belső egyensúlyvesztéshez érkezők el, amely korunkat jellemzi, pontosabban, amely bennünk van. Mindez, ami „származási helyét tekintve” zsidó—keresztény és ami görög—római mibennünk, itt mélyen megélt egységben áll előttünk, ám az isteni legitimitáció elvesztésével terhelt egységben.

2. A lét — nemlét — kultúra — transzcendencia. Az isteni legitimitáció elvesztésének érzékelése abban is megnyilvánul, ahogyan a halálról

beszél. A *Mélabú* című esszében ezt olvashatjuk: „^A halálról való gondolkodás talán egy olyan dolognak a súlyát igyekszik meghatározni, amelynek nincsen se súlya, se terjedelemben, se időben kifejezhető mértékegysége. S alkothatunk-e képet arról, aminek nincsen mértékegysége? És elképzeltünk-e valami olyat, amiről ugyanakkor nem alkothatunk képet?” Majd így halad tovább a kérdés útján: ha a létezés és a nem létezés dimenzióinak terében álló harmadik dimenzió, a kultúra segítségével mégis tudunk beszélni az előző kettőről, akkor is nyitva marad még egy kérdés, az tudniillik, hogy miként és mi által ítéltető meg a kultúra? Itt érkezik el Nádas — Caspar David Friedrich: Tengeri táj holdfényben című képének elemzése során — annak a negyedik dimenzióknak a problémájához, amelyhez a *Mélabú* is tartozik, és amely az említett képnek a képen kívüli középpontját is megadja. Ebből a gondolatmenetből következik (és ez Nádas gondolkodásmódjának egyik alapvető eleme), hogy abban az esetben, ha azt a bizonyos negyedik, transzcendens dimenziót kiiktatjuk a gondolkodásból, akkor egy kultúráról és így kultúránk jelenlegi állapotáról nehezen fogunk tudni a teljesség igényével szólni, márpedig nem kellene lemondani arról, hogy képesek legyünk valahogy az egésze(r)l beszélni. Nádas olyan egésze(r)l beszél, amelyet érzékelni nem lehet, csak annak részleteit, viszont a rész érzékelése hiányként mégis lehetővé teszi, hogy az egész-szel foglalkozni lehessen. Kötetző írásában használja az „isteni rész” és az „emberi egész” fogalmait („Az alkát a bennünk levő isteni rész, a környezet pedig a ránk bízott emberi egész” — írja), ám nem beszél arról a fogalomról (isteni egész), melyhez az előbbieket szükségszerűen viszonyulnak. (Tehát nyilvánvalóan úgy beszél róla, hogy nem beszél róla.) Ezzel a kérdéskörrel függ össze az is, amit a gyermekkor analízisének problémájáról ír. Ezt a tünetet ugyanis annak jeleként tekinti, hogy veszélyesen megváltozott az „isteni” és az „emberi” viszonya. Az analitikus gondolkodásról szólva ebből következően az organikus gondolkodás elvesztésére figyelmeztet, de ezzel korántsem mondja azt, hogy akkor most mondjunk le az analízisről, hiszen — ez a kötet is bizonyíték rá — ez lehetetlen.

3. *Egyén — közösség — világegyetem. Az Isteni rész, emberi egész* című esszében arról is

szó van, hogy környezet és alkát viszonyának vizsgálatakor mindig abból kellene kiindulni, hogy „az alkát közvetlen kapcsolatban áll a világegyetem természetével, amivel a környezet csak közvetett kapcsolatban állhat”. Az alkathat megnyilvánuló „isteni rész” tehát olyan kihívás, amelyhez minden emberi közösségnek viszonyulnia kell, hogy hogyan viszonyul hozzá, az alapvetően meghatározza az adott közösséget. Az isteni—emberi viszonyával függ tehát össze Nádas gondolkodásmódjának az előzőekből szervesen következő, és műveiben egyre karakterisztikusabban megfogalmazódó fontos jellegzetessége: a közösségről való gondolkodás, pontosabban az erről való gondolkodásnak az egésze(r)l való gondolkodáson belüli elhelyezése. Ez ebben a könyvben konkrétan a mai magyar társadalom jó másfél évszázados múltban gyökerező kulcsproblémáit megfogalmazó írásában mutatkozik meg (*Mese a tűzről és a tudásról*), általánosan pedig leginkább abban a kötetző gondolatmenetben, melyben az emberi egyed, az emberi közösség és a világegyetem egésze(r) viszonyáról ír: „Az újkori analitikus iskolák a genealógia antik elvével és a kegyelem keresztény elvével együtt, így tüntették el a gondolkodásból az emberi egyed alkatában megnyilvánuló, s őt közvetlenül a világegyetem egésze(r)hez kötő isteni részt, az állandóság elvét, s egy olyan, minden emberi egyedben megnyilvánuló elvet, a változékonyság elvét helyezték a helyébe, amely aztán az emberi egyedet az emberi közösség közvetítésével köti a világegyetem egésze(r)hez, és nem fordítva.” Ám ha ez nincs így jól, akkor egyáltalán (a gondolkodást is természetesen tevékenységnek tekintve) mit lehet tenni? Súlyos kérdés ez, az egész gondolkodásmód egyik legsúlyosabbika. Mert úgy tenni, mintha nem így állna a helyzet, ahogy azt Nádas vázolja, nem sok jóra vezet. És úgy tenni, mintha ez nem lenne gond, a helyzeten való felülemelkedés lehetőségétől fosztana meg.

A Nádas-esszéek analízisei (önmagukra is reflektálva) éppen a felülemelkedés lehetőségéről beszélnek, az analitikus gondolkodás korában is megmenthető (és megmentendő), de a feladat nehézségeit is érzékelő organikus gondolkodás jegyében.

Károlyi Csaba